

Наталія Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський

ORCID: 0000-0002-7810-1982; e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com

Стан і проблеми досліджень фразеології українського говіркового мовлення

Реферат: Фразеологія як наука має вагомі напрацювання і здобутки, що підтверджено чималою кількістю робіт дослідників, присвячених проблемам природи та семантики фразем, що функціонують в українському говірковому мовленні.

У статті проаналізовано лексикографічні праці й атласи, напрями розв'язання теоретичних проблем у наукових дослідженнях, вибір та обґрунтування методології та принципів у систематизації та описі фраземікону українського діалектного мовлення; зауважено на значенні комплексних досліджень, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологізмів, ураховано їхні функціональні особливості та семантичну організацію, контекстуальні можливості.

Описано методику автокоментування для записів та аналізу фразеологізмів говірок, що уможливить швидше та повніше наповнення емпіричної бази української мови; обґрунтовано й апробовано прийоми текстозорієнтованого опрацювання народної фразеології.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, автокоментар, діалектний текст, компонент фраземи.

Abstrakt: State and problems of researches on the phraseology of Ukrainian dialect speech. Phraseology as a science has significant developments and achievements, which is confirmed by a considerable number of works by researchers devoted to the problems of the nature and semantics of phrasemes that function in Ukrainian dialect speech.

In the article lexicographic works and atlases, directions for solving theoretical problems in scientific research, the choice and justification of methodology and principles in the systematization and description of the phraseological units of Ukrainian dialect speech have been analyzed; the importance of complex studies, which combine structural and semantic analysis of phraseological units has been noted, their functional features and semantic organization, contextual possibilities have been taken into account. The method of auto-commenting for records and analysis of phraseological units of dialects is described, that will enable faster and more complete filling of the empirical base of the Ukrainian language; methods of text-oriented processing of folk phraseology are substantiated and tested.

Keywords: phraseological unit, dialectal language, dialect, auto-commenting, dialect text, phraseme component.

Фразеологічна система окремої говірки чи говору – це результат дії різних позамовних чинників, зокрема і взаємодії діалектів із літературною мовою.

Розуміння значення діалектного мовлення, його описів для вивчення історії української мови містять праці минулих століть, а також студії наших сучасників.

Аналіз фразеологізмів українських говорів, з'ясування процесів їх утворення та побутування, території поширення, причин варіювання, втрати активності чи активізації в мовокористуванні, їхньої ролі як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення, можливостей проектувати культурно-національні коди народу нерідко ускладнене суперечливою природою цих одиниць, взаємодією багатьох чинників, а також особливостями мотивацій фразеологічної одиниці (далі – ФО).

У сучасній діалектології важливими і невідкладними є дослідження лексико-фразеологічного складу говірок, видів взаємозв'язку діалектної й літературної фразеології, збереження чи редукції говіркових рис ФО, їхньої стійкості на фразеологічному та лексичному рівнях. Утрата навіть невеликої кількості ФО зумовлює прогалини в описі національної фразеосистеми, територіальної параметризації, семантичної потужності фразеологізмів.

Мета статті – проаналізувати стан і сучасні напрями розв'язання теоретичних проблем у наукових дослідженнях з фразеології діалектів, вибір та обґрунтування методології та принципів у систематизації та описі фраземікону українського діалектного мовлення; обґрунтувати методику автокоментування для записів та аналізу фразеологізмів говірок.

Джерелами дослідження слугували наукові праці, словники говорів української мови, регіональні фразеологічні словники, лінгвістичні атласи, збірки текстів зв'язного діалектного мовлення, записи та картотета авторки статті.

Ідеографічний опис фраземіки окремих українських говірок здійснено в теоретичних та описових дослідженнях М. Ф. Алефіренко, М. А. Грицака, М. Т. Демського, Ю. Ф. Прадіда та ін. Створення ідеографічної класифікаційної схеми фраземіки говірок уможливило використання даних у зіставних, ареальних та етимологічних дослідженнях української та інших слов'янських мов, з'ясування рівня інформативної достатності корпусу народної фразеології у вивченні світобачення українців, кодів образності, вербальних засобів виявлення емоцій, національного самоусвідомлення та самовираження.

Виявлення й аналіз лексичної варіантності у складі таких одиниць методом структурно-семантичного моделювання обґрунтував В. М. Мокієнко, а згодом апробували й удокладнили Т. Г. Грица, М. Я. Олійник та ін.

Зіставно-типологічний метод у дослідженні фразеологізмів (праці Н. Д. Бабич, В. І. Лавера, В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, М. Б. Якіма та ін.) уможливив виявлення таких одиниць: 1) однакових за структурою та значенням; 2) однакових за компонентним складом, але різних за значенням; 3) у яких семантика, структура та компонентний склад збігаються.

Лінгвістичні карти дають цінний і переконливий матеріал для вивчення багатьох аспектів територіальних діалектів. Лінгвогеографічний підхід до аналізу фразем використано у працях Й. О. Дзензелівського, І. Г. Матвіяса, В. І. Лавера, Д. В. Ужченка.

Культурознавчий та етнолінгвістичний підходи до вивчення фразеології реалізовано у працях В. Д. Ужченка, Н. Ф. Венжинович, Н. В. Коновратської, О. Ф. Миголинець, Л. В. Мельник, М. Я. Олійник, Д. В. Ужченка, О. В. Шкуран

та ін. Основними аспектами з'ясування структурно-семантичних характеристик у зв'язках із національно-культурною специфікою ФО у сучасних дослідженнях є аналіз діалектного складника компонентів, які усталилися в структурі фраземи або поширені й за її межами; виявлення метафоричної основи внутрішніх форм ФО; етнолінгвістичні описи в орієнтації на усталені національно-культурні еталони у відповідному соціумі.

На сучасному етапі розвитку слов'янського мовознавства з'явилися дослідження, у яких поєднано досягнення семантики, соціолінгвістики, логіки до трактування фразем як одиниць діалектного континууму, ураховано функціональні особливості, семантичну організацію, контекстуальні можливості одиниць.

Пошук джерел витворення фразеологічних номінацій, втрата формальних варіантів фразем або їхня активізація на певних територіях спричинюють стійкий інтерес до аналізу записів, діалектних, фольклорних та етнографічних текстів, лексикографічних праць як скарбниці матеріальної та духовної культури нації. Цінними є свідчення джерел кінця XIX ст., що уможливають визначення території побутування фразеологізмів. Етнографічні та лексикографічні праці зберігають характерні для діалектної мови риси відповідного історичного часу, а тому є своєрідною мовною пам'яткою, у якій відображені живомовні процеси. Це дає змогу аналізувати динаміку говірок, виявляти основні та периферійні риси, окреслювати розвиток мовної системи загалом.

Із кінця XIX ст. й до сьогодні пошуки шляхів і методик запису фразеологізмів народного мовлення, їх систематизація, принципи тлумачення зумовили укладання різних за спрямуванням і призначенням лексикографічних праць, матеріали яких сприяють оновленню й поглибленню наукового пізнання законів мовотворення. Безсумнівно, що цінність таких матеріалів для діахронної і синхронної діалектології із часом відчутно зростає. Теоретичні студії, словники та атласи уможливили зіставний аналіз фразеологізмів говіркового мовлення як крок до з'ясування своєрідності, етимології та генези мовних явищ.

Для сучасних дослідників народного мовлення особливо цінні техніки збирання та фіксації говірок науковцями різного часу, їхні прийоми розв'язання проблем описової і порівняльної діалектології. Інтелектуальна спадщина вчених XIX–XX ст., сучасні студії переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є аналіз словників живого народного мовлення різного часу. У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (Гр.) біля фразем наведено вказівку території, звідки походить використана інформація, зокрема це 35 повітів (Бердичівський, Брацлавський, Житомирський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський та ін.), біля деяких виразів зазначено губернію (Київська, Ска-теринославська, Подільська, Полтавська, Чернігівська, Тавричеська, Харківська, Херсонська), тобто фраземіка представлена зразками переважно південно-східного наріччя.

Збірка М. Номиса «Прислів'я, приказки, і таке інше» (Ном.) (15 тисяч одиниць із додаванням до більшості варіантів) так само цінна зазначенням місцевостей, де зафіксовано сталі вирази. Фразеологізми мають усі ознаки загальноукраїнського типу, проте у словниках зберігають виразні локальні риси.

З-поміж інших збірок початку ХХ ст. особливо вирізняються «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка (Фр.), де подано не лише власне фраземи та паремії, а й етимологічні коментарі до більшості з них, ретельну паспортизацію всього матеріалу.

Взірцем розуміння цінності українських діалектів, розмовної лексики, фразеології в дослідженні історії становлення та розвитку української літературної мови, наукового опрацювання живого народного мовлення є лексикографічні праці І. Огієнка «Український стилістичний словник» і «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (Ог.). Автор глибоко усвідомлював важливість дослідження лексико-фразеологічного складу літературної мови, історії його формування, осмислення взаємозв'язку територіального та загальнонародного, а тому характер подання матеріалу у словниках, добір лексем і фразем, спрямований на використання свідчень народного мовлення, дають змогу охопити не тільки тогочасну літературну мову, а й урахувати свідчення територіального мовлення для історичної діалектології.

Ці джерела ХІХ–ХХ ст. не втратили своєї актуальності, уможливають аналіз структурних особливостей та географії лексем і фразем, дослідження розвитку говорів, визначення основних та периферійних діалектних рис у ретроспективі, зіставлення їх з іншими сучасними українськими та слов'янськими говорами, літературною мовою.

Унікальними є словники мовлення одного населеного пункту М. П. Лесюка (Лес.), Є. Д. Турчин (Тур.), Ю. О. Піпаша і Б. К. Галаса (Піп.), М.І. Голянич – з особливо з розлогими текстовими ілюстраціями (Гол.), за якими можна вивчати не тільки всі мовні рівні говірки, а й спосіб народного мислення, засоби творення образності. Кожен словник діалектної лексики – важливе джерело не лише для пізнання семантики й географії мовних елементів, а й для з'ясування їхніх можливостей творити нові образні значення.

Сучасні діалектні словники укладені за двома типами: 1) вибіркові, у яких подано лише ті ФО, які відрізняються від загальноукраїнських (регіоналізмами, значеннями та ін.); 2) повні, де зафіксовано всі ФО, які побутують на певній території. Словники обох типів об'єднують інформацію про унікальні елементи етнокультури (побудови світу, життєвих пріоритетів, звичаїв та обрядів, традиційного побуту), є матеріалом для з'ясування закономірностей творення образності в народному мовленні (Арк.; Доброл.; Кір.; Ков1; Мац.; Ужч.; Чаб.).

Фразеологічній системі українського діалектного мовлення притаманні варіювання лексичних компонентів, збереження регіональних номінацій, фонетичних і граматичних рис говірок. Для діалектологів важливо подати всі варіанти структури фразеологізмів, наприклад, у словнику фразеології Чернівецьчини зафіксовано: *боса зупа (дзупа) 'бульйон', ловися (ловиси) (лапайся) (лапайси) плоту* лайл. 'іди до біса', налякати (напудити) горобцем (воробцем) 'погрожувати комусь чимось не загрозливим', *прийти до пам'яті (памняти, памнети)* 1) 'повернутися до свідомості після непритомності, зомління'; 2) 'повернутися до спокійного, врівноваженого душевного стану; заспокоїтися'; 3) 'усвідомлювати що-небудь потрібне, виправляючи помилки'.

У словниках зафіксовано, що ті самі вирази можуть належати до різних семантичних рядів через семантичні зрушення, які відбуваються в живому мовленні. Текстові ілюстрації до фразеологічних словників додають необхідні відомості для коментування, аналізу контекстуальних можливостей фразем, тому слугують надійним джерелом інформації про фразеологічний світ говірконосіїв.

Для синхронних і діахронних досліджень говіркової фразеології особливо цінними є лінгвістичні атласи – загальні, як атлас Й. О. Дзєндзелівського (ЛАЗО) та тематичні, як мисливської (АМЛЗП) чи ентомологічної лексики (Чир.): на лінгвістичних картах відтворено не лише мовні одиниці, їхні структурні особливості, а й просторове співрозташування, що відкриває перспективу ареалогічної інтерпретації ФО.

Загалом обсяг і якість інформації про ФО українського діалектного простору такі, що дають змогу уявити ідеографію, склад української діалектної фразеології, формальне й семантичне варіювання, змодельовати багато елементів картини світу українців. Водночас наявна емпірична база відкриває перспективу її вибіркового поповнення (за окремими значеннями, фразеологічними моделями, елементами структури тощо).

Узагальнення здобутків ХХ ст. у вивченні народної фразеології переконує в особливій цінності словників живого мовлення відповідної доби як переконливих свідчень матеріального й духовного життя народу.

Зростає роль і значення нових досліджень ареалогії ФО, що відтворює диференціацію континууму за різними параметрами ФО (структура, семантика, мотивація).

Бажана інформативність фіксування спектра вживань і значень фразеологізмів може бути досягнута завдяки використанню *методу автокоментування*, коли респондент коментує значення лексеми – компонента фразеологізму. Найбільш інформативним є спілкування, під час якого респонденти, пояснюючи чи коментуючи значення слів із «затемненою» семантикою, намагаються передати всі відтінки значень, переконуючись, що їх правильно зрозуміли. Такі матеріали надзвичайно цінні тим, що стосуються не тільки формальної структури, значення та ступеня яскравості конотативного складника, семантики фразеологізмів, їхньої шкали за градацією, а й часових характеристик, підкреслюючи значення ‘давно’, ‘колись чули’, зазначаючи, що так ‘розказували старші люди’, ‘як була маленькою’ тощо.

Автокоментування в дослідженні ФО сприяє пізнанню їх формування, різноаспектного функціонування, визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму із цим компонентом. Дослідження проблеми про просторове функціонування фразеологізму та його компонентів уможливило виявлення ситуацій, коли носії говірок: 1) розуміють семантику лексеми і вживають її у складі фразеологізму; 2) знають значення запропонованого слова, але не вживають із ним фразеологізмів; 3) використовують фразеологізми з компонентами, значення яких для них невідоме.

Автокоментування як метод запису фразеологізмів та методика досліджень ареального мовлення має важливе значення в пізнанні не тільки народження ФО, а й її різноаспектного функціонування. У подільських і суміжних говірках

апробовано таку методику збирання матеріалу, коли інформанти пояснювали значення запропонованих слів (компонентів фразем). Це уможливило визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму із цим компонентом, зокрема виявлено слова, значення яких установлено на підставі фразеологізму (напр.: **мацьок** – *ниє з'найу / наклала 'мац'ка чи шо; хармани* – *то це таке^мго / спл'етн'і й'ак'іс' / пле^мтут харма'ни; може / шо ти пле^мтеш хар'мани*) (ЗА).

Більшість респондентів пояснюють значення запропонованого в експерименті слова і для уточнення семантичних відтінків наводять фразеологізми, напр.: **шушлавок** – *'мало зе'рна на кача'н'і // п'ішоў / малий йак 'шушлавок; буча* – *б'йуц'а / кажут' от набралос'а д'іу'чат 'купа і х'лопц'іу' / і 'кажут' / стої'ала 'ц'іла буча 'ўже / 'каже^м порос'ходилис'а і 'билис'а; блуд* – *блуд / заблуд'иу' / блуд 'ўче^мниўс'а; кирпа* – *н'іс / д'і'вис'но йак 'кирпу гне / гор'дуйе / зазна'йец'а* (ЗА).

В інших ситуаціях комунікативного контакту спостережено спершу покликання на фразеологізм, а далі – пояснення запропонованого слова, напр.: **сліпи** – *'кажут зал'ау' сл'іпи / ну це 'оч'і чи йак; стусан* – *це по'лучиў стуса'на / ну / коли х'тос' 'ўдариў т'ібе кула'ком; скрута* – *'кажут жи'вут 'ў ск'рут'і / коли жи'вут так б'ід'нен'ко; гемба* – *о на'д'ула 'гембу / 'зубу* (ЗА).

Інформативність як основна категорія в діалектному зв'язному мовленні виявляється в неочікуваному коментуванні семантики фразеологізму без пояснення значення запропонованого слова: **ляси** – *'точе 'л'аси / балакати; памороки* – *'кажут 'помуроки при'б'иу' / це й'ак'ас' 'ўт'рата св'ідомос'т'і чи шо; грань* – *че'р'вона йак гран' / 'жарко; джос* – *да'вати д'жосу / т'і'кати; чін* – *за'с'іу' йак ч'ін / не^м 'хоче йти в'ід гост'ей; галас* – *з'д'ійн'али 'галас / се балакайут ба'гато л'у'деї* (ЗА).

Деякі носії говірки відразу згадують фразеологізм із запропонованим словом, тобто їм складно пояснити всі відтінки семантики в описовій формі, напр.: **т'ямка** – *от ти не^м 'майеш т'амки / 'ў'чис'а виши'вати / а ти 'каже^мш / шо не^м 'може^мш т'амити / та'ко 'голку бе^мри / т'рохи запам'ятай і 'буде^мш з'нати; витр'ішки* – *це / зроби шос' там 'ўдома / н'і / бо йа на 'в'итр'ішки п'іду // а д'іу'чата там на ве^мс'іл'і чи 'ў клуб'і / 'музика з'раїе // 'куди йдеш? / на 'в'итр'ішки; шимко* – *'шимко 'ў голо'в'і / не^мпоси'д'учий; хармани* – *'кажи ме^мн'і ниє пли'ети хар'мани / се так'і не^мбилиц'і* (ЗА).

Результативнішими у формуванні емпіричної бази фразеології говірки чи групи говірок є автокоментарі значень слів-компонентів, а не записи, що базуються на доборі фразем за окресленим експлоратором значенням. Інформаторам складно пригадати ряд виразів, які вони знають, із запропонованим значенням, і значно легше в комунікативній ситуації згадати вирази із наперед заданим конкретним словом. Під час експедиції вдалося записати значну кількість фразеологізмів, озвучених на прохання прокоментувати деякі слова, напр.: **більмо** – *йак 'б'іл'мо на 'воц'і; шимелик* – *'ў голо'в'і не^м хва'тайе; лямка* – *'кажут т'агне 'л'амку шос' ро'бити; клепка* – *це 'ў голо'в'і не^мма клепки 'кажут; бісики* – *ох 'кажи / так 'ў тебе в 'очах 'б'ісики с'качут; гармидер* – *о з'д'ійн'али гар'миде'р 'кажи; дур* – *'кажи то'б'і дур 'ў голо'в'і; клепка* – *шо 'ў тебе клепки не^мма 'ў голо'в'і* (ЗА).

Автокоментування говірок їхніми носіями є цінним джерелом дослідження діалектів, а також у когнітивній лінгвістиці, психо- та етнолінгвістиці. Ідеться не

лише про поглиблене розуміння окремих структурних елементів говірок, зокрема значень, мотивів номінації лексем, а й про типи образних, асоціативних зв'язків між різними десигнатами, загалом про мовну (діалектну) картину світу (напр.: новий розвиток семантики лексеми *нахв'ятатися* передає зворот *нахв'ятатис'а зайчик'іу* – *набр'атис'а іскор в'ід с'варки* (електрозварювання); *бляскати* – *ма'йачити / не' бл'аскаї'пер'ед о'чима / не' набри'даї*).

Фразеологізми усного говіркового мовлення мають великі інформаційні можливості як матеріал для діахронного аналізу різних мовних рівнів. Їхня особлива цінність – у збереженні в часі численних акцентних, фонетичних, граматичних і лексичних рис усного діалектного мовлення, відтак – у використанні даних дослідниками українських говірок, історії мови та літературного стандарту в його взаємодії з народним мовленням. Окрім того, виникають нові можливості для глибшого розв'язання проблеми збереження говіркових явищ, що зникають чи навпаки – «утримуються» завдяки ФО.

Компоненти фразеологізмів можуть відбивати акцентуаційні особливості говірок, які стираються в мовленні поза межами ФО чи сталого виразу, мають інші вияви в літературному стандарті, напр., у подільських говірках: *тан'би носи'т бохане'ц хл'іба* ‘згорбитися від старості’, *з'іу би бохане'ц хл'іба* ‘дуже голодний’ (ЗА) – літ. *буха'нець* (СУМ, I, 267) *надутис'а йак індик* ‘чванитися, зазнаватися’ (ЗА) – літ. *ін'дик* (СУМ, IV, 26) та ін. Спостережено, що носії говірок можуть зберігати і фонетичну територіальну традицію в сталих виразах, напр.: у західноволинських говірках – *лупе'те зубе* ‘сміятися’ (Корз., 156), лемківських – *регота'ти са як кобы'ла* (ФСЛГСС, 67), подільських – *йче'титис'а йак ре'н'л'ах до шта'н'іу* ‘докучати’, *п'ід'ір'вати здо'роўл'а* ‘захворіти’, *серце обли'вайе'ц'а к'роўл'у* ‘дуже хвилюватися, перейматися чимось’, волинських – *ўбрати'с'а ў'п'ірл'а* ‘заможнo жити’, *ўбрати'с' ў'п'ірл'ачко* ‘дорости до відповідного стану’ (ЗА).

Загальновідомо, що фразеологізми говіркового мовлення найбільше увиразнюють регіоналізми, ужиті у складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних ФО, більшість із яких зафіксовано в суміжних зонах, стали вирази, що протиставляються регіоналізмом, побутують переважно в дистантних ареалах, напр.: у подільських говірках – *ло'пати в'іт с'м'іху* (ЗА), бойківських – *пучити зо сміху, лускати (ся) від сміху* (Онишк., II, 163); буковинських – *шкірити кланци* (ФПЧ, 226), західноподільських – *зуби шк'ірити* (ЗА), лемківських – *выжгыря'ти зубы* (ФСЛГСС, 60), південнокарпатських – *ушкірети зубек* ‘дуже сміятися’ (Добош 1972, 152).

Серед компонентів фразеологізмів найбільше виявлено регіоналізмів-іменників, які є міждіалектними лексичними відповідниками, напр.: у закарпатських говірках – тучний, як кормник (відгодований кабан) (ЛАЗО, к. 407), лемківських – *тучный як па'ця* ‘товстий’ (ФСЛГСС, 99); подільських – *робити йак о'сел* (ЗА), лемківських – *робити як сомар* ‘важко працювати’ (Тур., 280); подільських – *надутис'а йак ін'д'ук / йе'ндик / йендик* (ЗА), лемківських – *надутити са як пу'ляк* ‘сердитися’ (ФСЛГСС, 110); подільських – *тон'кий йак нитка* (ЗА), лемківських – *сухий як цве'рка* (нитка) ‘дуже худий’ (ФСЛГСС, 141) та ін.

Фраземи зберігають багато давніх граматичних форм, напр.: у сучасних текстах зв'язного мовлення з подільських говірок частим є закінчення *-ом* у формі орудного відмінка іменників чол. р. (*гоп'іти вог'н'ом* 'сердитися') на місці *-ою* в орудному відмінку одн. іменників III відміни (*п'іти за водом* 'вчинити самогубство'; *б'іда за б'ідом* 'ходит' 'довгий час бідувати'; *жити йак ґ'Бога за пазухом* 'жити щасливо, заможнo') (ЗА) тощо; зафіксовано відповідники порівняльного сполучника як у закарпатських (*пйа'ний йаg мотиґка*) (ЛАЗО, к. 83); *липнуд' до н'оґо, ги муґхи до меґду* (ЛАЗО, к. 297) *позеґрат', ги те'л'а* на н'ов'і ворота (ЛАЗО, к. 431); *пйе, ги дуга'* (ЛАЗО, к. 35); *ходит', ги кіб'і к'оруну мав на г'ол'ві* (ЛАЗО, к. 298); *іде, ги кіб'і му таан'ір на г'ол'в'і* (ЛАЗО, к. 298) і гуцульських говірках (*сам, ек па'лец* 'одинокий, дуже самотній' (ГСЛ, 449)); *губи, ек бриґташка* (гаманець) 'великі губи' (ГСЛ, 84); *розсипатися, йк сіль у воді* 'зникнути, пропасти' (ГСЛ, 155); *убу'тися, гей медві'дь у я'годи* 'надягнути невідповідне взуття' (ГСЛ, 390). Те, що на місці як діалектоносії вживають *ги*, засвідчує складна будова закарпатського сполучника *гибы*: *такты'й, гибы на ті'мн'а впав* (ЛАЗО, к. 299). На території Західного Поділля поширеним є сполучник *таньби*, вживаний зі значенням 'так ніби' (*хра'нит тан'би'е' воре"* 'голосно хропіти'; *тан'би води ґ'морду набрати* 'мовчати' (ЗА)). Діалектним варіантом до як є сполучник *шо* у волинських і суміжних подільських говірках (*сто'йти шо пен' би'з дороги* 'стояти непорушно'; *шо бу'л'ку на воду пус'кайе* 'услесливо говорити'). Структура компаративних виразів у різних діалектах виявилася ідентичною, а лексеми-регіоналізми не порушили єдності образу, що лежить в основі фразеологізму. Водночас виявлено розмаїття порівняльних сполучників та образне багатство ФО.

Зібраний матеріал засвідчив універсальні риси фразеовживання, численні випадки, коли мовна одиниця, що не виділяється особливим смисловим навантаженням у повсякденному мовленні, у живому спілкуванні, особливо у складі ФО, може перейти до розряду центральних. Це спостережено в момент, коли респондент посилює експресію, виділяючи ФО інтонаційно, тоном, висотою, темпом мовлення, які важливі в усній комунікації.

На основі текстів говіркового мовлення з усіх наріч української мови простежено схожість і відмінності у вживанні того самого фразеологізму, варіювання його семантики і прагматики, що пов'язано з локальними особливостями сприйняття подій, явищ, різною шкалою оцінювання довкілля, тобто неоднаковою експресивністю. Семантика і прагматика висловлень мотивовані багатьма локальними проявами ментальності звичаїв, соціомовними чинниками, психологією сприйняття дійсності, усталеними місцевими моральними імперативами, що входять у концептуальну картину світу.

У говірковому мовленні діалектоносій є виразником етнічної свідомості, колективних знань; важливо, що в тексті наративу чітко простежуємо індивідуальність мовця зі спектром відчуттів і почуттів, емоцій, особистого досвіду, оцінок. У текстах-оповідях знаходимо фразеологізми, які характеризуються економністю й точністю, концентрують головну думку, і навпаки – можуть передавати уточнення, семантичні відтінки, потребують пояснень (напр., у західноподільській говірці – *пот'ім дати й'исти / подо'й'іти / молоко при'вести до п'ут'а / чи*

не^уре^знати (ЗА); південноволинській – та^кий ст^рогий / шо ^ннат' муха на ^урок не^у прол^итит // було та^ке / шо би^у л'ін'ійкою (ВГХ, 112); буковинській – а ^ннаш'і шо си ^ммали / то ки^далисти / бо ^н'іме^ц' ма^у ст^релити нас // во^ни зби^райут то^ту йі^ду / йі^д'а / аж бан^н'ки с'а ви^лаз'ат' на ^лоба (Ков2, II, 470).

Удокладнення й конкретизація значення слова засобами фразеології спостережено, наприклад, коли йдеться про час (давно, зараз): у закарпатській говірці – да^уно ^уто было / д^утіно м^ойа / ко^лі ш^чиом ^ббыла мал^а та ^под^нят ^{ст}їлоим б'гала // ма^мка ми роз^казувала / што х^оділи по^пўночи босор^кан'і та п^ужали л^уди (УЗГ, 85); буковинській – ш^ч'е ^ммоя ^ммама с ^татом та спі^вала піс^ні та^кі / да^уні / да^уні ^дужи / се ^уже на^верно ^мможе ^бде зо ^{ст}о ^рокі^у / йак во^ни спі^вали (БГ, 294).

У текстах характеризують переважно різні рівні вияву ознак гарний, худий, смачний та ін., коли до слова додають фразеологізм з емоційно-експресивним забарвленням: у буковинській говірці – ко^ли ^данец ^скін^чи^уси / ^парбок ві^у ^гі^уку на ^місце і ^д'екува^у йі // то ^дужи ^файно ^було // ^було шо і ^под^ивитися (БГ, 251); ^умер ^дужи ^рано / та^кий ^файний бу^у / йак на^мал'ований / ^ммама ка^зала / що він най^файний ^парубок бу^у ^у силі (БГ, 309); у західноволинській – і ^де не^у / ни ^возив // не^добре / ^їсла^ба / ^ївже ^ви^сохла // ^шкура ^їко^с'т' і (ГВП, 425); західноподільській – ^робили ^ота^к'і ^вели^чен'к'і ^пі^р'іжечки і на ^пател'н'у / ^вобжарили чи на ^вол'їц'і чи ^у ^жиров'і / то ^уже йа^к'і бу^ли ^смач^н'ен'к'і / шо ^йазі^ка з'іш' разом з ^ними (Ков2, I, 382).

Носії говірок часто пояснюють сталі вирази обрядової сфери, розуміючи втрату деяких звичаєвих дійств, їх незнання молодшими поколіннями чи немісцевими співрозмовниками, напр.: у буковинській говірці – ^три^мали ^піст // ^піред ^вил^кодним та^ки ^уже ^того ^тижн'а то ^три ^дни та^ки ні^чо ни йі^ли / ^три^мали ^піст // ^постили (БГ, 199); південноволинській – ^ж'на на ^друзу не^д'іл'у ^у ^уже ^ро^били ^виводи^чни^е // ^уже ^чере^з' ^тижн'де^н' / то^в ^кажут ^виводи^чни // то^в ^там ^де ^во^на / ^куди ^во^на ^п'ішла ^у не^в'іст^ки / ^роб^л'ат ^виводи^чни^е / ^ше ^так ^само^у зби^райу^ц'а ^гос'т'і; бу^ли ^сватку^вали / і ^при^носили на ^хри^с'тини ^ц'і / ^ро^били ^букетики ^с ^к'в'іток / ^ма^чали ^у ^го^р'іл^ку / ^били^е ^йіх ^по^у ^зубах і ^про^д'авали^е ^т'і ^к'в'іт^ки / ^брали ^зрош'і^у за ^них // а ^ше ^на ^мило^у ка^зали^е / ^ди^тин'і на ^мило^у / ^тоже ^д'авали^е ^зрош'і / ^на ^мило^у ^кажут (ЗА).

Уживання фразеологізмів може бути мотивоване різними соціомовними чинниками, психологією сприйняття навколишнього світу, моральними пріоритетами. В усних діалектних текстах сталі вирази, з одного боку, об'єднує функція посилення та виокремлення різних відтінків значення слів, а з іншого – вони здатні розширити або звузити його зміст. Поява нових значень відтінків переводить фразеологізм у позицію центру повідомлення, адже носії говірки намагається чіткіше й повніше передати співрозмовникові інформацію, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, вдалі ФО.

Фразеологізми в текстах народного мовлення зберігають чимало регіоналізмів, хоча семантико-структурні моделі мають загальноукраїнський тип, напр.: у західноподільських говірках – а ^тво ^ли^чи / ^йа ^ли^чила / ^йа ^при^хо^жу / а ^хтос' ^укра^ї // ^Боже / ^йа ^так ^ві^ри^шчила / ^жи ^Чорт^{'к}'і^у ^хо^ди^у / ^заводи^лам; ^шос' ^йо^лму ^зробилос'а ^у ^голо^в'і / ^С'ан'ко з ^Зал^уча (ЗА); у південноволинській говірці – ^за^ходит ^н'іме^ц / ^йак ^в'ін ^уже ^страш^н'ий // та^кі^вої ^Клим^{'к}о ^во^кати^й /

а н'імці / то во^ни ве^лик'і бу^ли (ВГХ, 46). Багато із зафіксованих ФО досі не відтворені в лексикографічних джерелах фраземами, напр.: 'голодувати' – не^у хо^т'іла їти за н'ого і не^у п'ішла // **зака^зала голодо^уку со^б'і на три дн'і і мама то^д'і поди^вилас'а шо так**; 'забавлятися' – з^ратис'а то^жи ни бу^ло чим / **тій зл'ад'іли за^боту са^м'і со^б'і // то ми сиди^лмо са^м'і ўвечир'і**; 'швидко, абияк' – так ^перше^у ро^били // ро^били // а те^пер ўс'о **з^гала д^рала / там д^ивис'а л^опло ўже / там по^сунуло^с'а / таї так во^но йе (ЗА).**

Фразема в різних контекстуальних ситуаціях може мати інше значення, різну значеннєву, емотивну актуалізацію, напр., у волинських говірках: 'вибитися з не-статків, стати заможним' – бо ^лами^н' бат'ко ма^у п'чолі / але його розкур^кули^ли / вигнали його с хати / але ^пот'ім пома^лен'ко / **йак то ка^жут / да^у бог / п'ідв'і^с'а на ^ноги / ста^у зно^у гост^подаром / зно^у розв'і^у пч'іл і так т'і п'чолі ве^дуц'а (ВГХ, 292)**; 'підрости' – **йа^ке ж те ^д'ецтво бу^ло // т'іки п'ідв'і^с'а на ^ноги / т^реба бу^ло ко^рову ^ласті (ВГХ, 97)**; західноподільських: 'видужати' – **^д'адови с'тало лекши і п'ішо^у в'ін ў ^церкву // п'ін йак його по^вид'і^у / то ^дужи зди^ву^ва^уси / шо в'ін п'ідв'і^с'и на ^ноги / бо бу^у ўже його ^виспов'іда^у (Ков2, I, 25).**

У проаналізованих текстах спостережено переважно вживання фразем порівняльного типу, так мовці намагаються образно передати певний стан, напр.: у подільських говірках – **са^пайемо на ^пол'у де^небуд' п'ід ^дере^вом на ^земл'у ўпаде^м **йак д^рова / і ўс'і позаси^л'али (Ков2, II, 217)**; **ў кол^госп'і ро^била на ^пол'у / і лан^койу бу^ла і шо ти не^у хоч / бо ^ваша ^банка пере^до^ва // а т^ипер ўже не^у ^ложу / ле^ужу ўже **йак та ко^била (Ков2, I, 371).******

Вигуківі фраземи виявлено в полі дружньої побутової комунікації, коли їх уживання справді актуалізоване, напр.: у західноподільській говірці – **лиш ди^тин'і с'по^унило^с'і йа^ких два^нац'іт' рок'і^у / то^то ўже бу^у та^кі^й пом'іч^ник п'ід хато^у / шо **йа ти дам (ЗА)**; **бу^ла сма^шна ^каша / пи^шо^но / не^у та^ке йак ^зара // то^д'і ^каша ^була сма^шна / шо де / пи^шо^н'ана (Ков2, I, 419)**; у південно-волинській – **хо^дила с ко^сойу / та^кі^й бу^у ко^сар **хот' куд^а (ЗА).** Зауважимо, що й у вигуківих виразах можна спостерегти мовні територіальні риси.****

Передумовами появи повторення в тексті як окремих лексем, так і цілих фразеологізмів є спонтанність та лінійність усного мовлення, тому трапляються висловлення, де реципієнт не може дібрати потрібного засобу вербалізації думки, не може уникнути повторення, напр.: у подільській говірці – **коли бу^ли ізв'і^н'ен'іяа по^про^силис'а / шо про^сти нам / ^ложє Бог бу^у би про^сти^у / а так шо ж во^ни йед^но на д^ругого **ви^чну ск^лали // тайа на з^м'іяа ви^чну ск^лала / а тої на ^ж'інку ск^ла^у (ЗА).** Повторювані фраземи можуть зазнавати варіювання компонентів, що не впливають на їхній зміст, напр.: у наддністрянській говірці – **йак^шо ^д'і^ука бу^ла та^ка **при с^войім ха^рактер'і / а йа вам с^кажу / шо ко^лис' та^ке бу^ло ^дужє роспо^ус'уд^жене йави^сше / шо ^д'і^уч'на ^лала с^в'і^й ха^рактер // і йак во^на ўзд^р'іла / шо не^у ^хоче н'і ^поле / н'і во^л'і^у / бо не^у ^буде с ним ^жити / йак т^и'ц' ^нула з^верху ру^ш'ник / а з^низу гар^буз (Ков2, I, 88)**; західноподільській – **^д'і^учина п'ішла до ^лоста таї перетво^рилас'а на в'і^уц'у // коли во^ни по^бачили / йіх **ох^оп^ні^й страх // по^ча^у **страх на^ходити на ўс'о се^ло (Ков2, II, 91).**********

Іноді мовець уживає підряд два сталих вирази з однаковою семантикою, без ознак семантичної чи експресивної градації, що підтверджує мовленнєву

вправність, напр.: у західноподільських говірках – *мама ста^лрала^с'а / шо^би^й ус'і / д'іти^б були^й у^бран'і / у^но^вому // ус'о / шила^нам^зо^статного / готу^вала^й ус'о // у^бирала^так^й йак^ма^йе^бути / йак^бог^прика^за^ў / бо^то^й ус'і / йшли^до^церкви (Ков2, II, 57); мона^шо^хоч^купити^за^грош'і // тата^ї / ма^ми^с / того^св'іта^не^купиш^и // ми^знали / шо^тре^в'ідати^с'а^чесно^і / в'іночок^носити // та^кого^н'іх'то^не^роб'и^ў йак^ти^пер (Ков2, I, 421).*

Поєднання кількох фразем також можливе в мовленнєвих ситуаціях, коли ці одиниці необхідні для потреб комунікації, напр.: у наддністрянській говірці – *йі'йі^нази^вали^епокритко^ў / то^вона^їуже^соб'і^м'і^м'ісц'е^ї / т'ім^се^л'і^не^ммогла^знайти // то^те^пер^нази^вайут^по^р'ізно^му / то^ма^ма^оди^начка / то^ше^шо^с'та^ке / а^ко^лис' / то^не^було^їнакшиого^спосо^бу // та^л'юдина^їуже^була^гет^про^пашча / ї^же^вона^се^не^ммогла^дати^раду (Ков2, I, 109); західноподільській – *чоло^в'ік / п'ішо^їна^то^їсв'іт / п'ішо^їв^остан'у^пут' / л'юди^сход'ац'і / т'реба^їого^провести (ЗА).**

Найвищий вияв гострих переживань (переважно негативних, зокрема пов'язаних із трагічними подіями) мовці передають із використанням фразеологізму, напр.: у волинській говірці – *бом^били / та^ке^було^горе / не^мможна^н'ав'іт^роска^зати // ми^ок^ув'ірували^с' / до^їїхали^до^чуд^нова (ВГХ, 132); подільській – *а^голод / голод^ї / сорок^с'ом'ім^роц'і^ни^е / да^їбог^н'ікому^ска^зати / і^ни^епока^зати / і^ни^ероска^зати // л'юди^їшли^зк^варточко^їю / хто / йак^шо^мала^дитину^то^давали^черпачок^того / во^ди^з / ї^гирком / ї^кол^госп'і (ЗА).**

Виразна внутрішня форма, гіперболізація у фразеозначенні притаманні виразам із підсилювальною часткою *аж*, напр.: у подільських говірках – *ро^били^ота^к'і^вели^чен'к'і^пи^р'і^жечки / і^на^птел'н'у / во^бжарили^чи^на^вол'їц'і^чи^ї / жиров'і / то^їуже^йак'і^були^смачнен'к'і / шо^{аж} / йазика^з'іш^ї разом^з / ними['] / дуже^смачно['] (ЗА); наддністрянських – *але^зато^та^ко^ўба^са^та^ка^була / шо^{аж} / пал'чики^обли^жеш (Ков2, I, 90); волинських – *і^ото^зваримо^пшо^на / пос^лмачимо / і^так'і^ку^лочки^не^величк'і^по^р'і^же^м / і^нап'ихай^ем^то^їю^ка^шо^їю^пшо^н'ано^їю / і^вари^мо // то^звали^с'а^кл'о^цки / о / йі^мо / аж^за^вухами^тр'іш'чит' (ВГХ, 30).***

У діалектних текстах поширеним типом є ситуації вживання фразеологізму з наступним його структурним розшифруванням, поясненням наратором його значення, напр.: у наддністрянських говірках – *се^значило^шо^живо^ї / Кас'і^буде^за^бава // а^тим^чисом^парупки^робили^гицл'і / здо^їмали^ї / хо^вали^ф'ірт'ки; зас^вата^їют^д'і^їчину / і^назна^чайут / ї^нас^ко^лис' / робили^ку^лку // так^називалос'е^та^ке^було^св^атан'е (Ков2, I, 171); подільських – *перше^були^так'і^ж'інки / а^те^пер^со^їс'іди // се^так'і^б'ідн'і^ж'інки // шо^бмогли^їім^шо^с' / дати / шо^їуже^вона^при^ходе^м / та^ї / мийе / з^на^їе / шо^не^за^спа^с'ібо / ну^а / да^вали^хусточку / чи^{сп}'ідничку (ЗА). Часто мовці пояснюють зацікавленому співбесідникові значення обрядових фразем, розуміючи втрату знань про обрядодійства, а відповідно й певних номінацій.**

З метою конкретизування, уточнення значення лексеми, ужитої в наративі, оповідач нерідко використовує фразеологізм, напр.: у подільських говірках – *у^сел'і^ї / жила^ма^ма / дочка^Ган'а / і^ко^ли^вона^п'іросла / вона^була^не^роз^умна / слаба^на^голову (Ков2, I, 422); наддністрянських – *то^була^пара^нав'іки / в'ід**

по'ч'етку до к'інц'е / а не^u то шо |зараз; за'їж'ди шт'ригали / шо во'на голод'ранка / шо во'на |гола |боса при'їшла / н'ї'якого |посагу не^u при'їнесла (ЗА). Протилежна ситуація, коли вживають фразеологізм, а далі лексеми з таким самим значенням, надаючи висловленню інтонації «стишення», завершеності перед довгою паузою, напр.: *і ро'биу' і їс'о / а смерт' при'їшла / таї забра'їс'а / таї не^uма // |тато жи'ї таї хоц' т'роха бу'ї би пома'га'ї* (ЗА).

Важливими будуть відомості про вживання регіоналізмів у складі фразем, напр.: у надністрянській говірці – *таї кол'ис' / їак не^u їе / було ба'гато |л'уд'ам |лекше було // їже їс'о / їшло на |танче / їже |л'уди їс'о |мали* (Ков2, I, 181); волинській – *при'їде / |каже зда'ро'ї / шо / н'ї'ма? / не^u вобзе^uвайеце / |мусиш |писок роспо'с'терти / заба'лакати* (Коваленко 2020, I, 38).

Високий ступінь експресивності формує конотативна модальність, що породжена внутрішньою формою фразеологізму. Текст має пріоритетну цінність у шкалі інформативності, особливо, коли предметом дослідження є доміанти у способах вербалізації відчуттів та емоцій. Експресивність респондента пов'язана з різними видами оцінок та емоцій, що вимагає відповідної лексики, а також фразеологізмів, які здатні виражати інтенсивність ознаки.

***

Очевидною є потреба створити сучасні методики фіксації та методології дослідження фразеологізмів говірок для докладного аналізу сучасного стану діалектного мовлення, уточнення територіальних класифікацій, з'ясування характеру міждіалектних контактів, відмежування загальнономовного, інтердіалектного від вузьколокального.

Застосування методики автокоментування, формування текстотеки зв'язного мовлення носіїв говірок є важливим джерелом розширення інформації про діалекти, мовну картину світу українців.

Системне дослідження фразем, їхніх компонентів на матеріалах текстів дало змогу простежити спільні явища в різних ареалах континууму, нерідко – і в міжмовному просторі, виявити нефіксовані раніше стійкі сполучення слів, риси стійкості різних діалектних явищ, констатувати відсутність очікуваних компонентів ФО в окремих ареалах. У момент комунікації, коли до якоїсь інформації, повідомлення долучається співрозмовник, фразеологізм із периферійної зони (у плані функціональної ролі) може переходити до центральної, стає максимально навантаженим.

Проаналізований матеріал уможливив виділити такі варіанти вживання фразеологізмів у зв'язному мовленні: 1) слово – фразема; 2) фразема – слово; 3) дві і більше фразем. У текстах виявлено фразеологізми, які удокладнюють, уточнюють семантичні відтінки вжитих номенів, а особливо лексем із абстрактним значенням; економно і точно передають інформацію крізь призму емоцій; концентрують головну думку, але потребують пояснень семантики; можуть утворювати градаційну шкалу вияву ознак через використання кількох фразем в одному контексті.

Джерела

- АМЛЗП, Аркушин Г.Л. [Arkushyn H.L.] (2008), *Атлас мисливської лексики Західного Полісся* [Atlas myslyvskoi leksyky Zakhidnoho Polissia], Луцьк.
- Арк., Аркушин Г.Л. [Arkushyn H.L.] (2003), *Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині* [Skazav, yak dva zv'язav. Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni], Люблін-Луцьк.
- БГ, Руснак Н., Гуїванюк Н., Бузинська В. [Rusnak N., Huivaniuk N., Buzynska V.] (2006), *Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів* [Bukovynski hovirky: khrestomatiia dialektnykh tekstiv], Чернівці.
- ВГХ, Коваленко Н.Д., Коваленко Б.О. [Kovalenko N.D., Kovalenko B.O.] (2019), *Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів* [Volynski hovirky Khmelnychchyny. Zbirnyk dialektnykh tekstiv], Кам'янець-Подільський.
- ГВП, Аркушин Г. [Arkushyn H.] (2010), *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)* [Holosy z Volynskoho Polissia (Teksty)], Луцьк.
- Голян., Голянич М. [Holianych M.] (2018), *Мовний портрет села Тюдів* [Movnyi portret sela Tiudiv], Івано-Франківськ.
- Гр., Грінченко Б. [Hrichenko B.] (1907–1909), *Словарь української мови* [Slovar ukrainsoi movy], т. 1–4, Київ.
- ГСЛ, Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович К., Дидик-Меуш Г. [Khobzei N., Yastremska T., Simovych K., Dudyk-Meush H.] (2013), *Гуцульські світи. Лексикон* [Hutsulski svity. Leksykon], Львів.
- Доброл., Доброльожа Г. [Dobrolozha] (2010), *Фразеологічний словник говірок Житомирщини* [Frazеолоhichnyi slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny], Житомир.
- ЗА, записи авторки [zapysy avtorky].
- Кір., Кірілкова Н.В. [Kirilkova N.V.] (2013), *Словник волинської фразеології* [Slovyk volynskoi frazeolohii], Острог-Рівне.
- Ков1, Коваленко Н.Д. [Kovalenko N.D.] (2019), *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок* [Frazеолоhichnyi slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok], Кам'янець-Подільський.
- Ков2, Коваленко Н.Д. [Kovalenko N.D.] (2020), *Західноподільські та суміжні говірки. Тексти* [Zakhidnopodilski ta sumizhni hovirky. Teksty], у 2-х т. Кам'янець-Подільський.
- Корз., Корзонюк М.М. [Korzoniuk M.M.] (1987), *Словник західноволинських говірок* [Slovyk zakhidnovolynskykh hovirok], [в:] Українська діалектна лексика: зб. наук. праць, Київ, с. 62–267.
- ЛАЗО, Дзендзелівський Й.О. [Dzendzelivskiy Y.O.] (1958–1993), *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* [Linhvistychniy atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR], ч. 1–3, Ужгород.
- Лес., Лесюк М. [Lesiuk M.] (2008), *Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)* [Movnyi svit suchasnoho halytskoho sela (Kovalivka kolomyiskoho rajonu)], Івано-Франківськ.
- Мац., Мацюк З. [Matsiuk Z.] (2013), *Що сільце, тонове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся* [Shcho siltse, tonove slivtse: slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia], Луцьк.

- Ном., Номис М. [Nomys M.] (1993). *Приказки, прислів'я, і таке інше* [Prykazky, pryslivia, i take inshe], Київ.
- Ог., Огієнко І. [Ohiienko I.] (1973), *Словник слів, у літературній мові не вживаних* [Slovnuk sliv, u literaturnii movi ne vzhuvanykh], Нью-Йорк.
- Онишкевич, Онишкевич М.Й. [Onyshkevych M.I.] (1984), *Словник бойківських говірок* [Slovnuk boikivskykh hovirok], ч. 1 (А–Н), ч. 2 (О–Я), Київ.
- Піп., Піпаш Ю.О., Галас Б.К. [Pipash Yu.O., Halas B.K.] (2005), *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської обл.)* [Materialy do slovnuka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi obl.)], Ужгород.
- СУМ – *Словник української мови* [Slovnuk ukraïnskoi movy] (1970–1980), т. I–XI, Київ.
- Турч., Турчин Є. [Turchyn Ye.] (2001), *Словник села Тулич на Лемківщині* [Slovnuk sela Tylych na Lemkivshchyni], Львів.
- Ужч., Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. [Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V.] (2013), *Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу* [Frazeholohichnyi slovnuk shhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu], 6-е вид., Луганськ.
- УЗГ, Мигoliniнець О.Ф., Пискач О.Д. [Myholynets O.F., Pyskach O.D.] (2004), *Українські закарпатські говірки* [Ukrainski zakarpatski hovirky], Ужгород.
- ФПЧ, Кузь Г., Руснак Н., Скаб М., Томусяк Л. [Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L.] (2017), *Фразеологізми та паремії Чернівецьчини: матеріали до словника* [Frazeholohizmy ta paremiï Chernivechchynu: materialy do slovnuka], Чернівці.
- Фр., Франко І.Я. [Franko I.Ya.] (1901–1910), *Галицько-руські народні приповідки* [Halyskoruskii narodni prypovidky], ч. 1–3, [в:] *Етнографічний збірник* [Etnografichnyi zbirnyk], т.10, 16, 23–24, 27–28, Львів.
- ФСЛГСС – Вархол Н., Івченко А. [Varkhol N., Ivchenko A.] (1990), *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини* [Frazeholohichnyi slovnuk lemkiivskykh hovirok Shhidnoi Slovachchynu], Братіслава.
- Чаб., Чабаненко В.А. [Chabanenko V.A.] (2001), *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці* [Frazeholohichnyi slovnuk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchynu], Запоріжжя.
- Чир., Чирук Л. [Chyruk L.] (2010), *Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся* [Atlas entomolohichnoi leksyky Zakhidnoho Polissia], Луцьк, 150 с.

Література

- Добош В.І. [Dobosh V.I.] (1972), *Питання фразеологізації конструкцій із знахідним відмінком у південнокарпатських українських говорах* [Pytannia frazeholohizatsii konstrukttsii iz znakhidnym vidminkom u pivdennokarpatskykh ukrainskykh hovorakh], [в:] *Питання фразеології східнослов'янських мов* [Pytannia frazeholohii shhidnoslovianskykh mov], Київ, с. 151–152.